

Többsnyelvűség a középkori Sopronban című tanulmány sorozatában Mollay Károly a benne részt vevők köre és a használt nyelvek alapján korszakolja a soproni középkorú írásbeliség történetét. Az egyes korszakokban részben az írott nyelvi stílus változása, azaz nyelven belüli jellemzők alapján további határokat lát meghúzhatónak: az 1510-es évektől a humanista latinság megjelenése (cicerói mondatok), 1580–1603: a humanizmus felülkerekedése, 1604–1631: a reneszánsz kiteljesedése, ill. manierizmus (a Soproni Nemes Tudósok Társaságának virágkora).¹

Mollay célja a soproni művelődéstörténet tagolása mellett nyelvi korszakhatárok, s a korszakok közötti nyelvi különbségek felmutatása volt. Ezt nagy alaposággal, s rendkívüli forrásismeret birtokában tette. A korszakhatárok mindazonáltal nem minden esetben élesek, s nyelvi stíluselemek (pl. címzés), de akár stílusjegyek használata is átívelhet a korszakokon. Még nagyobb valószínűséggel ívelhet át a korszakokon a kulturális változásokra szintén érzékeny szókincs használata. Hogy léteznek-e ilyen a soproni nyelvhasználat Mollay által megállapított korszakait összekötő stíluselemek, s szóhasználati jellemzők, csak nagyszámú forrás részben kvantitatív elemzésével állapítható meg. E kérdést vizsgálja a jelen dolgozat a nők megnevezésének, s megszólításának példáján a soproni német nyelvben. A vizsgálathoz szükséges sokrétű írott forrás csak korlátozottan soproni keletkezésű, részben Sopron tágabb környékéről származik (pl. levelek), azonban a Sopronra, s tágabb környékére (Bécs, Bécsújhely, Kőszeg) jellemző nyelvhasználatot reprezentálja.

A vizsgált források a következők:

- Oklevelek és levelek 1407–1429 (Házi I/2)
- Oklevelek és levelek 1430–1452 (Házi I/3)
- Oklevelek és levelek 1521–1530 (Házi I/7)
- Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1450 k.) [a továbbiakban: DW]
- Orvostörténeti vonatkozású végrendeletek (a továbbiakban: OV)²
- Testamenta, SL 1003/j/bb, Lad. A, Fasc. II, Num. 52 – Fasc. III, Num. 60
- Invitoriae ad nuptias, exequia et iudicia (1504–1774), SL Lad. XXVIII et CC, Fasc. I, Num. 1–34, 40, 58 (esküvői meghívók)
- Litterae missiles antiquae (1507–1740), SL Lad. XXIV et Y, Fasc. I, VII–XII
- Conceptbuch 1 1542–1545 (SL 1003-b-ee-1)
- Conceptbuch 3 1610 (SL 1003-b-ee-1)
- Conceptbuch 9 1649–1650 (SL 1003-b-ee-1) [a továbbiakban: CB]
- Formular etlicher gmainer vnnd guetter Copeienn, 28^f-42^v (Kőszegi Levéltár, jelzet nélkül) [a továbbiakban: Formular]

¹ Mollay Károly: *Többsnyelvűség a középkori Sopronban*. I. rész, SSz. 21 (1967), 155–171, II. rész, SSz. 21 (1967), 317–333, SSz. 22 (1968), 37–58, 130–150.

² Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története. I/1–II/6, Sopron 1921–1943* (a továbbiakban: Házi); *Karl Mollay* (Hg.): *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439–1440)*. Wien, 1971; *D. Szakács Anita*: *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. / 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek*. Ódenburg/Sopron, 2008.

- Paul Dauchner formuláskönyve, 124, 138.o. (Köszegi Levéltár, V/3/9) [a továbbiakban: Dauchner]

Különbséget kell tennünk a felnőtt nők nemi megjelölése, valamint a valamilyen társadalmi pozíciót, illetve szerepet betöltő nők megjelölése között. Előbbire a vizsgált korszakban a városi írásbeliségben alig található adat. A nő jogi kategóriaként szinte kizárólag csak valamilyen attribútummal párosulva jelent meg (pl. házas nő), s a felnőtt nőkről tett, ezért nemi megjelölést tartalmazó általános állítások hivatali és magánjellegű írott szövegekbe csak ritkán kerültek. A 7 (elégséges mintának nem tekinthető) nemi megjelölésként értelmezendő (DW 15/20, 24; 17/15; 18/6; 34/38skk.), vagy értelmezhető (Házi I/7-330; Lad. XXIV et Y Fasc. X Num. 640) adatból 5 a *frau* szó tartalmazza. Az általános nemi megjelölést egyetlen szöveg helyén használja a nőknék tulajdonított tulajdonságok, mégpedig a hiányzó szavatartás kiemelésére. A bécsi Susanna Ungefuegin 1603. évi levelében erre a *weib* szót használja: *Ich bin ain weib, aber was ich zue sag, des wolt ich mich schamen nit Zwhalten* (Lad. XXIV et Y Fasc. X Num. 640). Semleges nemi megjelölésnek tekinthető a *frawns pild* a DW (1450 k.) következő helyén: *ich, elena Kottannerinn mit der Amm selbvierde frawns pild* (33, 17).³ A szöveggörnyezet nem ad támpontot a kifejezés jelentésének szűkítéséhez, az azonban vélhetően mégsem jelölhetett bármilyen rendű, s állapotú nőt. A *Dy Am, vnd das ander fraun volkch, das ich bey mir het* (33, 25sk.), *es waren zwo erber Frawn von Ofen, zwo witib zu Iren gnaden komen* (19, 2sk.), *do sandt mein gnedige fraw nach mÿr die edeln fraw Margret* (29sk.) példahármas az asszony nép (*fraun volkch*) kifejezés esetében ugyanis valószínűsíti, hogy az férjezett, illetve megözvegyült asszonyokat jelölt, nemesi rangú asszonyokat – akik rangját Kottannerin külön is megemlítette – nem.

Nemi megjelölés a *fraw* a következő szóösszetételben is: *nach frawen siten* (DW 22, 5sk.).⁴

A néhány gyűjtőnévi, s nemi jelölő előfordulás mellett a *frau* szó 15–16. századi értelmező jelző nélküli előfordulásaiban elsősorban társadalmi rangot jelöl: előkelő, férjezett hölgy, úrnő.⁵ Kottanner Jánosné emlékiratai számos példát kínálnak: *er wër meiner frawn mit ganczen trewen* (t.i. Erzsébet királynénak, DW 14, 5), *vnd ander meiner frawn Hofgesind* (15, 2), *iren / seinen natürlichen herren vnd frawn* (DW 26, 33sk.; 29, 36). A 16. századi soproni példa: *mich in dem meinen fur ain frawen vnd ir mueter erkhennen, eeren, mir dienen* (1529, Házi I/7-277, ajándékozásról szóló elismervény, ahol ajándékozó az ajándékozottat eltartásra kötelezi, s arra, hogy a halála esetén a ráhármló félházban haláláig a ház úrnőjének ismerje el) azt mutatja, hogy a *fraw* szó a 13. században kezdődő jelentésbővülése mellett a polgári nyelvhasználatban is megtartotta eredeti 'úrnő' jelentését is.⁶

Személynév és cím kísérlőjeként a *fraw*, s vele párhuzamosan az *azony* szavakat a jelölő és a jelölt rangjától, s rangviszonyától függetlenül használja a városi és a nemesi

³ A néhány vizsgált 18. századi végrendeletben egy alkalommal előforduló *Weibsbild* kifejezés (OV 79, 1752) női cselédeket jelöl.

⁴ Vö. *Walther Kotzenberg*: man, frouwe, juncfrouwe. Drei Kapitel aus der mittelhochdeutschen Wortgeschichte. Berlin 1907, 106.

⁵ A *frouwe* szó jelentésére a középfelnémet korban I. Kotzenberg: *uo.*, 95–100, 105sk., *Karl Bischoff*: *wif, vrowe und ihresgleichen im mittelalterlichen Elbstfällischen. Eine wortgeschichtliche Studie.* Mainz 1977, 15–29. A szó jelentése a 13. században kibővült: elterjedt gyűjtőnévként, s terjedt nem nemesi származású nők referenciális jelölésére, illetve megszólítására.

⁶ Vö. *Kotzenberg*: *uo.* 108.

írásbeliség a vizsgált korszakban. Ferdinánd osztrák főherceg ugyanúgy *frawen* (*Elisabethen zu Hungern ...*) *kunigin*-nek nevezi Albert király özvegyét (1521, Házi I/7-11), ahogy a soproni tanács Mária királynét (*der frauen königinn*, 1526, Házi I/7-179). *frau* a férjzett városi asszonyok megszólítása a városi tanács, illetve polgárok írásai-ban, de főnemese városi asszonyokat ritkán megnevező irataiban is (utóbbira példa Házi I/3-423; 1452). Az önmegnevezésre szintén a *frau* szót használják nemesek, s nem nemesek egyaránt (természetesen gyakran írnokaik által; pl. *fraw Anna, graf Pauls seligen witiß*, 1439, Házi I/3-223).

A *frau* szót megszólításban és referenciális használatkor egyaránt jelzők kísérhetik. Nem nemes nemesasszonyt a 'kegyelmes' jelzővel jelöl. Ez a 15. században *meiner frau gnad* és a *meine gnedige fraw* formulákkal történhet. Előbbi a gyakrabban használt alak, a DW-ben a két formula használatának aránya 80,95:19,05 % (51/63, illetve 12/63). A 16. század első felére a korpuszban túlsúlyba kerül a már a 15. században is lehetséges szuperlatívusszal jelzett főnév (*meine gnedigiste fraw khunigin*, 4/6 szöveg, pl. Házi I/7-288), a fokozatlan *gnedig* alak pedig további jelzővel egészülhet ki: *Wolgeborne, genadige frau* (Házi I/7-305, 1530). A 17. század közepére a kettős jelző kettéválik: a nemes asszony, illetve a tisztos polgárasszony *Wolgeborne Frau* lesz, a *Gnädige Frau* megszólítás pedig önállóan használódik tovább (vö. CB 9, 161, 163).

Az erkölcsös, tisztességes városi asszony soproni jelzője a 15. századtól *ersam* (Házi I/3-271 – 1442 –, 278 – 1443 –, I/7-304, 309 – 1530; további példa: Házi I/3-423 – 1452, Pozsony), illetve *erbar* (pl. Házi II/1-1, 103). Egy 1443-ban írt kötelezvény az *ersam* jelzőt a nem nemesasszonyokra szűkíti – *auch von gebetes wegen des adels vnd vil ersamer frauen gebet willen*, Házi I/3-278 –, a korpuszban név szerint említett, s az *ersam* jelzővel jelölt asszonyok férje azonban maga is *ersam*, azaz tisztos férfiú, vagy tagja a városvezetésnek (pl. Házi I/7-304). A korpusz négy bécsi/bécsújhelyi, valamint egy budai keletkezésű szövege az *erber* jelzőt használja: Házi I/2-162 (1418), I/3-50 (1432), 277 (1442), I/7-307 (1530, Házi I/7-304), DW 19,2. A két 16. századból származó, Kőszegen fennmaradt formuláskönyv házassági szerződés és házassági ígéret-mintái szintén az *erbar* jelzővel illetik a nőül venni kívánt nem nemes lányt, s özvegyasszonyt (Formular, 32^v, 33^v, 35^t, 39^t; Dauchner, 124); mindössze egy köszönőlevél-minta nevezi az esküvőn megjelent asszonyokat *ersam*-nak: *Ersam Thugendtsamen frauen* (Dauchner, 138); a nemeslány ellenben *edel vnd tugentsam* (Formular, 28^t).

A *tugendsam* és a ritkább *tugendthafft*, valamint *tugendreich* jelzők a középfelnémetben még főként előkelő hölgyek jelzői (DWb⁷ 22,1680). A Budai Jogkönyv már a tisztos életvitelt folytató és anyagi háttérrel rendelkező asszonyokat is *tugendsam*-nak nevezi, s ellenpólusként a kofáktól különbözteti meg őket: *Wy eyn frau, dy togentsam ist, nit of der schran, sunder In irem hauß sweren* (ellenben a kofák a városházán esküdjének; Bjk⁸ § 315; vö. még Bjk § 285). Soproni példa e jelzők használatára – a korpuszban – csak néhány akad, egy 1649-ben feljegyzett fogalmazvány azonban, hasonlóan a Budai Jogkönyvhöz, bizonyítja, hogy a *tugendsam* jelzőt – ellentét-

⁷ Jakob Grimm – Wilhelm Grimm: Deutsches Wörterbuch. 33 kötet, Berlin 1854skk. (Der Digitale Grimm auf 2 CD-ROMs. Frankfurt a.M.: Zweitausendeins Verlag, 2004).

⁸ Karl Mollay: Das Ofner Stadtrecht. Budapest, 1959.

ben a DWb (uo.) állításával – nem üres formulaként használták. A fogalmazvány egy születési oklevél, mely igazolja, hogy Hans Pauer fia, Georg, tisztos házasságból származik, mert az apa feleségét, az erényes hajadon (*Tugentsamen Jungfrawen*) Waldtburgát az egyház színe előtt feleségül vette (CB 1649, 222). Hasonlóan igazolja az erber szó 'tisztos' jelentését egy 1442. évi bécsújhelyi keltezésű nyilatkozat (Házi I/3-277).

A nőket jelölő főnevek a korpuszban a nőket legtöbbször házastársi szerepükben jelölik. Az alábbi táblázatok azt mutatják, hány szövegben fordulnak elő az egyes megnevezések. A 16. és 17. század első és második felét az esetleges feltűnő eltérések kimutatása céljából különválasztottam, de a második századfelek mintájának szűk volta miatt részben együtt kezeltem őket.

Nőket jelölő német kifejezések Sopronban és környékén:

15. század 1. fele	előfordulási helyek száma	előfordulási helyek %-ban kifejezett aránya
Hausfrau	51	85 %
erer hausfrau	1	1,67 %
elich hausfrau	1	1,67 %
Frau	1	1,67 %
elich frau	1	1,67 %
Wirtin	1	1,67 %
eliche wirtin	1	1,67 %
Weib	3	5 %
Összesen	60	100 %

16. század 1. fele	előfordulási helyek száma	előfordulási helyek %-ban kifejezett aránya
Hausfrau	20	50 %
elich hausfrau	5+1	15 %
Meine liebe hausfrau	1	2,5 %
Wirtin	1	2,5 %
hauswirtin	8	20 %
elich hauswirtin	2	5 %
Weib	2	5 %
összesen	40	100 %

16. század 2. fele	előfordulási helyek száma	előfordulási helyek %-ban kifejezett aránya
Hausfrau	4	36,36 %
elich hausfrau	1	9,09 %
meine liebe hausfrau	6	54,54 %
Összesen	11	100 %

17. század 1. fele	előfordulási helyek száma	előfordulási helyek %-ban kifejezett aránya
Hausfrau	4	14,28 %
elich hausfrau	4	14,28 %
meine liebe/seine liebstgewesene hausfrau	2	7,14 %
hauswirtin	2	7,14 %

eheliche hauswirtin	7	25 %
ehewirtin	7	25 %
meine liebe ehewirtin	1	3,57 %
weib	1	3,57 %
összesen	28	100 %

17. század 2. fele	előfordulási helyek száma	előfordulási helyek %-ban kifejezett aránya
hausfrau	1	14,28 %
elich hausfrau	1	14,28 %
meine liebe hausfrau	2	28,57 %
ehe- und hausfrau	1	14,28 %
ehewirtin	1	14,28 %
meine liebe ehewirtin	1	14,28 %
összesen	7	100 %

18. század	előfordulási helyek száma	előfordulási helyek %-ban kifejezett aránya
ehefrau	1	5,26 %
hauswirtin	1	5,26 %
meine liebe hauswirtin	1	5,26 %
eheliche hauswirthin	2	10,52 %
ehewirtin	6	31,58 %
meine liebe ehewürthin	1	5,26 %
ehe-consortin	6 ⁹	31,58 %
Ehe-Gattin	1	5,26 %
összesen	19	100 %

A feleséget jelölő szó a 16. század végéig elsősorban a *hausfrau* volt. A 15. század első felében a vizsgált szövegek 88,33 %-a, a 16. században 74,5 %-a e szót használja.¹⁰ A 17. században a *hausfrau* továbbra is gyakori jelölés (40 %), de túlsúlyba kerülnek a -wirtin képzetei: *hauswirtin*, *ehewirtin* (25,7 %; ill. 28,57 %, összesen 54,27 %). A kitekintésként vizsgált, s csak az orvosi végrendeletek tekintetében reprezentatív 18. századi források a feleség megnevezésének 18. századi megújulására és differenciálódására mutatnak ezen – a korpuszban a 17. században is képviselt – forráscsoportban. Az öt adatolt jelölés között már nem szerepel a *hausfrau*, ellenben három szó is új: *ehefrau*, *ehe-consortin*, *Ehe-Gattin* (OV 91: 1776).¹¹ Párhuzamos változás figyelhető meg a férj megnevezésében is: új kifejezésként jelenik meg az *Ehe-Consort*,

⁹ Orvosi végrendeletek, 1745 után.

¹⁰ Ez a megoszlás megfelel a 13. század 2. felében a német oklevélnyelvezetre jellemző megoszlásnak, amikor a német nyelvterület délkeleti részén, a bajor-osztrákban a *hausvrouwe* kifejezés volt a jellemző. A Lahn/Mosel és az Alpok közötti területen, a Pegnitztől és a Lechtől nyugatra elsősorban a *wirtin* szót használták, Gilbert A.R. de Smet: „Ehefrau” in den altdeutschen Originalurkunden bis zu Jahre 1300. Eine historisch-wortgeographische Skizze. In: Festschrift für Karl Bischoff zum 70. Geburtstag. Hg. Günter Bellmann et al., Köln / Wien 1975, 27–39. A Sopronból a 14. század 2. feléből fennmaradt előfordulások mindegyike *hausfrau* (10/10 előfordulás 4 szövegben, Házil 1/1).

¹¹ A korpuszban a 15–16. században két ausztriai keletkezésű szövegben előfordul a fenti számításban figyelembe nem vett, feleséget jelölő osztrák *khon* szó is, valamint 6 alkalommal, részben soproni, részben ausztriai keletkezésű szövegekben a *khonleut* és *kanschaft* szavak.

ehegemahl és *eheherr* (OV 96: 1776; 89: 1774; 43, ill. 81: 1679, ill. 1758), s elterjed a 16. században már ismert *ehewirt*.

A 15. század első felében a *hausfrau* alternatívái a *weib* (5 %), *wirtin* (3,33 %) és a *frau* (3,33 %: pl. *sein wesen ist nur auf dem haus mitsambt seiner frawn vnd chinden*, Házi I/3-354, levél Pozsonyból a korábban soproni Liebhart Eckenfelder tollából, 1450; a *frau* itt a főúr Garai László nádor feleségét jelöli). A *frau* szó a nő 'házas' jelentés-elemét hangsúlyozó használata¹² Sopronban a 18. századig nem terjed el. A két 15. századi előfordulás kivételével e jelentéshasználat a korpuszban tovább nem fordul elő. A *frau* szó a vizsgált korszakban mindazonáltal elterjedt, s többnyire házasságos nőt jelöl, a 'nő' jelentéselemet hangsúlyozva (a 15. században pl. 18 forrásszövegben, pl. *der vorgemelten Jacobs von Assingen vnd frawn Alhaiten, weilen seiner hausfrawn*, Házi I/3-84, 1434). A 16. században a *hausfrau* mellett a feleséget esetenként továbbra is a *weib* (3,9 %), illetve a korábbinál gyakrabban a (*haus*)*wirtin* (21,6 %) szavak jelölik. A *wirtin* eredetileg 'gazda, eltartó' jelentésű hímnemű párja¹³ szintén adatolt a 15. század első felében, s a férjnek már a 16. században ez a jellemző megjelölése,¹⁴ s ez marad a 17. században is (*hauswirt*, *ehewirt*). Az orvosi végrendeletek szóhasználatában a 18. században látható változást fentebb már említettem.

Nem csak az alapszó változik meg a feleség (és a férj) német megjelölésében a 17. századra, hanem az alapszóhoz társul egy a házasságra utaló jelző (*elich*), illetve csatlakozik egy előtag (*ehe-*) is. Míg a 15. század első felében a feleség a vizsgált források 95 %-ában (*haus*)*frau*, *weib*, illetve *wirtin*, s a (*haus*)*frau*, illetve *wirtin* a forráshe-lyeknek csak 5 %-ában kap *elich* jelzőt, s a 16. században is a forráshelyek mindössze 17,6 %-ában, a 17. században már 62,85 %-ban szerepel az *elich* jelző (34,28 %), illetve az *ehe-* előtag (28,57 %). A változás a feleség háziasszony szerepére utaló jelentés-eleme helyett a 'házasságot kötött' jelentéselem hangsúlyozása felé mutat. Jól mutatják ezt a már a 15. század első felében is adatolt, később egyre gyakoribb *elich hausfrau*, illetve egy 1687-es végrendelet-másolatban olvasható *Ehe= und Hauß-frauen* kifejezések (Testamenta, Lad. A. Fasc. II, Num. ad 51). A néhány 18. századi adat már túlnyomórészt a szoros jelentéskapcsolatot feltételező szóösszetételeket tartalmazza, jelzős főnevet csak ritkán (pl. *ehefrau*, OV 79 – 1752, *Ehe-Consortin*, OV 75 – 1745).¹⁵

A feleség megjelölésében még egy lényeges változás következik be a vizsgált korszakban: a 16. századtól, főként a század második felétől az iratkiállítók saját felesé-

¹² E jelentéshasználat a 13. század második felétől adatolt felnémet és középnémet jogi szövegekben, s oklevelekben, vö. *Bischoff, wif, vrowe* ..., kül. 27 sk.

¹³ E jelentéselem a *hauswirt*, s *ehewirt* szavakban már a vizsgált korszak kezdetén sem tűnik át, 1531-ben a weitrachi Wilibald Jegerhofer azonban még így szólítja meg Wetzler Farkast: *Auch mer pitt ich eur wiert, als mynen herren vnd vaten* (Házi I/7-320).

¹⁴ Az 1485–1545 közötti bejegyzéseket tartalmazó Gedenkbuch például 57 alkalommal a *hauswirt* szóval jelöli a férjeket, s csak egyszer használja a *man* főnevet (*Károly Mollay – Károly Goda* (Hg.): Gedenkbuch. Feljegyzési könyv 1492–1543. Sopron 2006, 293. bej.). A 15. században is hasonló arányban fordul elő a két főnév (egy következetesen a *mein mann* kifejezést használó 1413. évi végrendelet kivételt képez, 10/10 *mein mann*; Házi II/1-1,26). A házastárs megnevezésében nem csak a középkorban ritka esettel találkozunk Hanns Neuhauser nejeének 1490. évi végrendeletében: az asszony férjét rendszerint a bizalmi viszonyt kifejező *mein Hanns* szavakkal jelöli referenciálisan (6/8, Házi II/1-1,178). A hasonló megnevezés még levelekben, megszólításokként is ritka (megtalálható pl. Nyáry Pál Várday Kátának 1600 körül írt magyar nyelvű leveleiben, *Benda Kálmán*: Nyáry Pál és Várday Kata levelezése 1600–1607. Debrecen, 1975).

¹⁵ Az *ehe* előtagú szóösszetételek 18. századi soproni elterjedése egybevág a szótári adatokkal. Az elterjedés kultúrtörténeti háttere még feltárára vár.

güket gyakran nevezik szeretettnek (*liebe*). Míg a korpusz 15. századi forrásaiban 1. szám 1. személyű birtokos névmás után csak jelzőtlen *hausfrau*, illetve *weib* fordul elő (4/4 forrásszöveg),¹⁶ a 16. században gyakran *liebe* jelzőt kapnak a feleséget jelölő főnevek (4/14, három további előfordulás található a kőszegi formuláskönyvek házassági ígéreteiben, s -leveleiben). A 17. században a feleség a korpuszban szövegeinek többségében már *liebe* (ill. *liebgesewene*).

A 17. századi forráshelyek ellentétben a korábbi források vegyes összetételével nagy részben értelmiségiek (orvosok) végrendeletei, ezért a keletkezési kontextusok összehasonlíthatósága végett megvizsgáltam az 1390–1517 között vezetett soproni városkönyvben fennmaradt végrendeleteket, a Házi II/1-64–102 szám alatt közölt 1500–1510 között készült végrendeleteket, valamint a végrendeletek fondból a korpusz 17. századi orvosi végrendeleteinek többségével egy időben, az 1670-es, 1680-as években keletkezett nem értelmiségi kiállítótól származó végrendeletek mintáját. Az 1390–1517. közötti városkönyv 17 legalább részben 1. szám 1. személyben íródott 15. századi végrendeletében egy alkalommal nevezik a feleséget szeretettnek (Házi II/1-1,28, 1419, s a jelző e szövegben is általában elmarad: 5/6), a jelző egyébként hiányzik (53/54 előfordulás). Az 1500 és 1510 között készült végrendeletekben a *mein hausfrau* és *mein liebe hausfrau* (*hauswirtin*) előfordulások megoszlási aránya 77,36 % illetve 22,64 % (41 ill. 12), az előfordulási helyek viszonylatában 65,2 % ill. 34,8 % (15, illetve 8 szöveg, két városjegyző hivatali éveiből, s legalább részben: tollából). Az 1678–88 között a végrendeletek fondban fennmaradt végrendeletek közül 6 nevez meg házastársat, mindegyik szeretettnek nevezve őt (egy forrás csak részben; 1003/j/bb, Lad. B, Fasc. II, Num. 52sk., 56sk., 59sk.). A fenti megoszlás jellemző a férj, s részben a rokonok, főként a gyermekek, s szülők megnevezésére is.

Felmerül a kérdés, a *lieb* jelző mennyiben fejezett ki valós érzelmeket az iratkiállító részéről, s mennyiben volt formális elem. A 16. századi formuláskönyvek szöveg-mintái a házastársat szeretettnek nevezik, a kőszegi Formular özvegyasszonyi házasságlevél-mintája pl. a leendő és a volt férjet egyaránt: [...] *mein lieber hauswirth* [...] *meines vorigen lieben hauswirths* (Formular, 31^r, 32^r). A felesége panaszára fenyegetései miatt (*pöse naigung vnd vnwillen gegen ir gehabt*) börtönre vetett, majd szintén felesége kérésére onnan szabaduló Gerl János 1530. évi kötelezvényében a *meiner lieben hausfrauen* kifejezés bizonyosan ugyanúgy formulás elem, ahogy számos nemesi, illetve uralkodói kiállítású iratban a *lieb*+rokon szókapcsolatok (vö. még Hanns Häryb kötelezvényét 1489-ből, Házi II/1-1,177). Szintén túlzó udvariaskodásnak tűnik a brücki polgármester megfogalmazása 1563-ban, aki lánya esküvőjére a soproni tanácsurakat, s feleségeiket e szavakkal hívta meg: *Die wöllen mit Iren geliebten hausfrauen auf angestelten tag [...] erscheinen* (Lad. XXVIII et CC, Fasc. I., Num. 23). A levéltanokon, s címtanokon nevelkedett előkelők, illetve írnokaik által kiállított levelekben, s oklevelekben a személyes közelséget kifejező melléknevek (*lieb*, *carissimus*, *serenissimus* stb.) korábban megjelentek, mint a városi írásbeliségben, mely azokat előbbi iratok mintájára is kezdte használni.¹⁷ Ahogy e melléknevek előkelők

¹⁶ Ugyanez igaz a Sopronban fennmaradt egyetlen 14. századi adatra is: *var meiner hawsfrawn* (Házi I/1-264; 1382).

¹⁷ Sopronból a *lieb* melléknév egyértelműen datálhatóan először Albrecht von Puchaim ausztriai főasztalnok a város vezetéséhez címzett 1405. évi levelének címzésében maradt fenn: *Den Erbern vnd weisen dem Burgermaister, dem Richter vnd dem Rat, den Purgern der Stat zw Ödenburg, meinen lieben nachpawren detur littera* (Házi I/1-359; vö. még Házi II/6-16 sk.).

irataiban is egyre inkább kifejezhetek valós érzelmeket (vö. pl. MLev. 49, 52, 56, 61, 67, 77¹⁸), úgy a városi írásbeliségben a soproni példák alapján elterjedt lehetett a nem formulás szóhasználat. Ezt valószínűsítik azonos szövegekben előforduló megnevezéspárok, illetve a megnevezett magatartására utaló további szövegrészek: 1505. évi végrendeletében Merth Hengst feleségét mindig *mein hawsfrawn*-nak nevezi, míg Jacob Subnburgert *meinen allerliebsten frewnndt*-nak (Házi II/1-86; vö. még Gedenkbuch, 141. bej. a *mein hawswirt, meinem lieben hauswirt, meines frummen hauswirt* megnevezéshármassal, 1500); az 1678–88 között készült, fent említett végrendeletek többsége (5/6), s számos korábbi végrendelet a 17. századból a házastársat illető örökrész hagyományozását – s közvetve a *lieb* jelző használatát is – a házastárs által az örökhagyó irányában tanúsított szeretettel és hűséggel indokolja, pl. *meiner Lieben Ehewürthin um dero mir erzeugten Conlichen Lieb und treu willen* (1003/j/bb, Lad. B, Fasc. II, Num. 53). Nem véletlenül hiányzik a már a 16. század elején sem ritka *lieb* jelző Ulreich Löesser orvos 1508. évi végrendeletéből, aki hűtlen feleségét a jelzetlen *mein hausfraw* kifejezéssel jelöli (Házi II/1-95).

A házastársi, szülői, s testvéri (pl. OV 48, 1682) szeretet hangsúlyozása mindazonáltal összefügghet a 17–18. századi családeshármassal. A 17. század közepétől a barokk nyelvi stílus jegyében Sopronban is elterjednek az összetett, a fokozott és a halmozott jelzők: *vielgeehrt lieb* (az orvosi végrendeletekben először 1642-ben, OV 22, 32; a *vielgeehrt* mellénevet a DWb is a 17. század közepéről adatolja először: DWb 26, 105), *herzlieb* (OV 22, CB 9: 195skk.; már Luthernél is: DWb 10, 1254), *eheliebst* (OV 58: 1706). A korpuszban e jelzők szülőket és gyermekeket jelölnek, de a felsőfokú melléknév házastárs jelölésénél is előfordul: *meiner liebsten haubfraw* (3/3, Lad. B, Fasc. II Num. 38: 1644).

A *lieb* melléknév, s fokozott változatainak használata ugyanúgy átível a soproni művelődéstörténet Mollay Károly által meghúzott korszakhatárain,¹⁹ mint a feleséget jelölő főnevek, s a hozzájuk kapcsolódó gyakoribb jelzők (*ehelich, ersam*) használata. Hasonló megfigyeléseket várhatunk további lexikális elemek, illetve a nyelvi stílus szempontjából lényegesebb komplex formulák még elkészítendő vizsgálatától. Bár a szóhasználat és a formulák is változnak – s részben a nyelvi divat is hat rájuk –, a változás a szó-, és formulahasználat egyes elemeit nem egy időben érinti, okai sokfélék, s gyakran nem esik egybe a művelődéstörténeti korszakok határaival.

A nyelvhasználat, s annak változásai persze a nőket jelölő kifejezések tekintetében is sokkal árnyaltabbak, mint aminek bemutatására e cikkben lehetőség volt. Nem, vagy csak érintőlegesen szóltam többek között a megnevezés és az önmegnevezés különbözőségéről, a nőik megszólításáról (ami a Sopronban hiányzó, nőknek írt magánlevelekben lenne vizsgálható), a szövegfajta szerepéről a nőket jelölő kifejezések használatában, az azonos szövegben használt párhuzamos megnevezésekről (mely a vizsgált korpuszban is gyakori), illetve az ugyanazon személy által használt megnevezések változásáról. A soproni német nyelv stílustörténetének megértéséhez a jövőben e kérdéseket is meg kell vizsgálni.

¹⁸ Régi magyar levelestár I-II. XVI–XVII. század, szerk.: Matolcsy Ildikó/Sebestyén Lajos/Szalay Károly, Budapest 1981.

¹⁹ A XXVI et AA ladulákban található 17. századi kötelezvények kiállítóinak nagy többsége például az egész században *lieb*-nek, vagy *liebst*-nek nevezik – többnyire elhunyt – rokonait (első soproni kiállítású kötelezvény: Fasc. I., Num. 31 – 1618).